

Застосування поліграфа в правоохоронній діяльності дозволяє одержати слідством цінну оперативну інформацію, яку за допомогою інших технічних засобів отримати складно чи неможливо. Для забезпечення досудового слідства поліграфічне дослідження дозволяє: оцінити достовірність даних, що повідомляються особами, які перевіряються; одержати відомості для висування версій і визначення шляхів їх перевірки; визначити причетність особи до вчиненого злочину або до його підготування і приховання; забезпечити одержання правдивих відомостей від допитуваних осіб; визначити місця приховування слідів злочину, конкретизувати коло причетних до вчинення злочину осіб.

Список використаних джерел

1. Мокрицька А., Сліпченко Т. Використання поліграфа у правоохоронній діяльності: досвід зарубіжних країн. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. Випуск 2 (18). С.163-168.
2. Мотлях О.І. Місце поліграфа у розслідуванні злочинів: міжнародний досвід. *Стратегія розвитку України*. 2011. № 3. С.199-202.

Москалюк Н.Б.

*д.ю.н., доцент, в.о. завідувача кафедри
безпеки та правоохоронної діяльності,
Західноукраїнський національний університет*

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕХОДУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ЧЕРЕЗ МЕХАНІЗМ РЕКВІЗИЦІЇ ТА ВПЛИВ ВОЄННОГО СТАНУ НА ТАКИЙ ПЕРЕХІД

Запровадження в Україні воєнного стану та фактичне ведення проти нашої держави повномасштабної війни впливає особливим чином на категорію власності, адже запускає ті механізми, що не характерні для

звичайного мирного часу. Йдеться, перш за все, про механізми реквізиції. І саме вони сприяють певному обмеженню прав власників через необхідність захисту суспільних інтересів. Для того, аби уникнути зловживань у вказаних умовах, слід чітко проаналізувати, які ж вимоги до переходу права власності містяться в нормах національного законодавства.

Отже, відповідно до норм Цивільного кодексу України, реквізиція визначена як процедура переходу прав власності виключно до держави. Первинно суб'єктом власності, яка підлягає передання може бути як приватний, так і колективний власник.

Варто наголосити, що в основу побудови статті щодо реквізиції покладена стаття 41 Конституції України, яка встановлює, що «Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним. Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану» [1]. До недавнього часу вказані норми Конституції мали для нас доволі декларативний характер, проте в умовах війни на них і норми інших законодавчих актів потрібно звертати особливу увагу.

Примітно, що наведена конституційна норма також не виникла сама по собі, а стала наслідком втілення відповідної норми міжнародного законодавства. Йдеться, зокрема, про статтю 1 Протоколу 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка встановлює, що «Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними

принципами міжнародного прав» [2]. Наведена норма означає, що право власності визнається непорушним на найвищому міжнародному рівні. Проте, вже навіть на цьому рівні, встановлюється можливість обмеження права власності в інтересах суспільства.

На національному рівні, окрім норм Конституції України, що вже наводились нами вище, схожі норми є і в Цивільному кодексі України. Так, ч. 2-3 ст. 231 встановлено, що «Особа може бути позбавлена права власності або обмежена у його здійсненні лише у випадках і в порядку, встановлених законом. Примусове відчуження об'єктів права власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього та повного відшкодування їх вартості, крім випадків, встановлених частиною другою статті 353 цього Кодексу». Відповідно ч. 2 ст. 353 встановлює, що «В умовах воєнного або надзвичайного стану майно може бути примусово відчужене у власника з наступним повним відшкодуванням його вартості» [3].

З наведених вище норм можна дійти висновку, що позбавлення права власності можливе за умови суспільної необхідності, проте воно супроводжується або попереднім, або наступним відшкодуванням його вартості. Де-юре це означає, що перехід із приватної чи колективної власності у державну без відповідної компенсації та мотивів суспільної необхідності (тобто фактична націоналізація) неможливий.

Стаття 353 ЦК України встановлює: «У разі стихійного лиха, аварії, епідемії, епізоотії та за інших надзвичайних обставин, з метою суспільної необхідності майно може бути примусово відчужене у власника на підставі та в порядку, встановлених законом, за умови попереднього і повного відшкодування його вартості (реквізиція). В умовах воєнного або надзвичайного стану майно може бути примусово відчужене у власника з наступним повним відшкодуванням його вартості. Реквізоване майно

переходить у власність держави або знищується. Оцінка, за якою попередньому власникові була відшкодована вартість реквізованого майна, може бути оскаржена до суду. У разі реквізиції майна його попередній власник може вимагати взамін надання йому іншого майна, якщо це можливо. Якщо після припинення надзвичайної обставини реквізоване майно збереглося, особа, якій воно належало, має право вимагати його повернення у судовому порядку» [3].

Якщо провести детальний аналіз норм щодо реквізиції, то можна виділити такі її основні характеристики:

- реквізиція спрямована на відвернення стихійного лиха, аварії, епідемії, епізоотії та за інших надзвичайних обставин, в тому числі воєнних дій з боку агресорв;

- примусове відчуження здійснюється з метою суспільної необхідності, тобто в даній категорії відносин суспільне благо переважає над приватним;

- реквізиція передбачає повне попереднє або наступне відшкодування вартості майна;

- після завершення надзвичайних обставин попередній власник може вимагати повернення йому реквізованого майна, якщо воно збережене.

Із наведеного вище вбачається, що для розкриття усіх аспектів переходу права власності до держави, нами необхідно визначитись із такими питаннями: що вважати суспільною необхідністю? Яким чином законодавчо визначаються підстави та порядок примусового відчуження майна? Теоретичні та практичні проблеми відшкодування власнику; момент виникнення права власності в держави і підстави до подальшої можливої втрати таких прав.

Отож, про поняття суспільної необхідності вперше було вказано Законом України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній

власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності» від 17 листопада 2009 року, згідно з яким «суспільна необхідність – обумовлена загальнодержавними інтересами або інтересами територіальної громади виключна необхідність, для забезпечення якої допускається примусове відчуження земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, у встановленому законом порядку» [4].

Доктринальні розуміння реквізиції зводяться до наступного: «Реквізиція – це примусове вилучення державою майна власника у державних або громадських інтересах з виплатою йому вартості майна» [5]. «Реквізицію зазвичай характеризують як спосіб примусового відчуження об'єктів права приватної власності в інтересах суспільства, що застосовується у разі надзвичайних подій з метою усунення негативних наслідків або загроз їх настання, як правило, на умовах компенсації» [6, с. 56].

Як бачимо, значних відмінностей у визначеннях не спостерігається.

Підставами до вжиття реквізиції є стихійне лихо, аварії, епідемії, епізоотії та інші надзвичайні обставини. До інших надзвичайних обставин, звісно, можна віднести і оголошення в державі воєнного стану, як ми це маємо зараз.

За вказаних обставин має відбуватись попереднє і повне відшкодування вартості майна. В умовах воєнного або надзвичайного стану – наступне повне відшкодування його вартості.

Важливо, що передумовою до застосування реквізиції є прийняття адміністративного акту, що кардинально відрізняє реквізицію від інших способів припинення права власності, в яких визначальним є рішення суду. Важливо, що адміністративний акт має бути прийнятий із дотриманням усіх процедур. До прикладу, якщо в умовах пандемії коронавірусу COVID-19 в Україні була оголошена «надзвичайна ситуація»,

а не «надзвичайний стан», то жодних підстав до реквізиції не було. На даний же час, в державі офіційно оголошено «воєнний стан», що зумовлює необхідність не декларативної, а реальної дії норм щодо реквізиції.

Ще однією особливістю слід визнати те, що рішення про реквізицію не підлягає оскарженню, воно відноситься до суверенного права держави та є проявом державницької волі, що має на меті забезпечення публічного порядку; до суду може оскаржуватись лише питання визначення вартості реквізованого майна.

За часів незалежності нашої держави ще не було приводів для реального запуску механізмів реквізиції, тому для повноцінного їх розуміння, слід звернути особливу увагу на міжнародну практику у досліджуваному питанні.

Варто відзначити, що Європейський суд з прав людини напрацював достатньо практики у відношенні відшкодувань за втрату права власності. Так, можна згадати справу «Джеймс проти інших», що неодноразово переглядалась і фактично стала основою формування думки суду щодо справедливого балансу. Показовою безпосередньо щодо розміру компенсації є справа «Скордіно проти Італії (№ 1)» [7], що стосувалась встановлення розміру компенсації за майно, якого заявники були позбавлені. Так, належні власникам кілька ділянок землі в Реджо-Калабрії були включені до державних планів будівництва і тому експропрійовані. Власники після ряду скарг на національному рівні, звернулись до ЄСПЛ, де скаржились на неадекватну суму присудженої їм компенсації, що стала неспівмірним тягарем для них. Суд у цій справі підтвердив раніше вироблену позицію про те, що «неспівмірне втручання (в чийсь власність) і повна відсутність компенсації можуть вважатися виправданими тільки у виняткових обставинах» [7]. Суд взяв до уваги тип розрахунку компенсації за експропрійовані землі. Було встановлено, що компенсація «набагато нижча, ніж ринкова вартість землі». На підставі цього Суд ухвалив, що

компенсація була недостатньою та створила для заявників неспівмірний і надмірний тягар [7], а тому зрештою, виніс рішення на користь заявників і визнав порушення ст. 1 Першого протоколу.

Фундаментально, що норми ЦК України встановлюють обов'язок держави саме повного відшкодування вартості реквізованого майна. Це дає змогу розширено тлумачити поняття вартості. Деталізуємо це твердження наступним.

Розмір відшкодування вартості майна має, на думку О.В. Дзери, «визначатися з урахуванням дійсних цін, що існували до настання надзвичайних обставин, які стали підставою реквізиції, у місці, де перебуває це майно або де мешкав власник (переважно - стосовно рухомого майна). При визначенні повної вартості реквізованого майна слід враховувати також неотримані власником доходи, для одержання яких ним вжито конкретні заходи, зроблені певні витрати тощо. В регулюванні цього питання законодавець недостатньо чітко описав критерії визначення повного відшкодування, зокрема, не визначаючи порядок компенсації за майно, яке приносить власнику постійний прибуток і, відповідно, його реквізиція призводить до його зменшення або взагалі зникнення. Частина цього прибутку має бути врахована при оцінці упущеної вигоди, але в будь-якій ситуації відшкодування цих витрат має підкорятися критерію розумності та справедливості оплати. При розрахунку повної вартості реквізованого майна має бути враховано зменшення доходів від решти майна, якщо реквізовано частину, і така реквізиція призвела до зменшення доходів від нереквізованої решти майна» [8, с. 349].

Надзвичайно важливим для дослідження охорони прав державної власності є момент виникнення права власності у неї і підстави до подальшої можливої втрати таких прав. Отож, зважаючи на розуміння цивільним законодавством реквізиції саме як «примусового відчуження

майна у власника з позбавленням останнього права власності» [3], момент набуття має співвідноситись тільки із моментом втрати права приватної чи колективної власності. Якщо б процес реквізиції супроводжувався рішенням суду, то було б значно легше визначити момент набуття права державної власності, а саме - із вступом у дію рішення суду. У нашому ж випадку визначальним є адміністративний акт, на основі якого запроваджується певний стан (воєнний чи надзвичайний) або відбувається відвернення чи ліквідація наслідків стихійного лиха, аварії, епідемії, епізоотії. Варто звернути увагу, що не усе майно при настанні особливих обставин і виникненні суспільної потреби може бути вилучено одночасно, а такий стан речей спричинить різну їх вартість. У зв'язку з цим, нами пропонується встановити момент набуття прав власності державою саме із моменту фактичного передання цього майна, що засвідчуватиметься відповідним актом передачі.

Відзначальним у питанні реквізиції є і те, як держава зможе скористатись із набутого права власності. Якщо за інших обставин держава може отримувати прибутки від такого використання, то у питанні реквізиції суспільні інтереси визначають долю такого майна. Тобто, якщо майно вилучається в умовах воєнного стану в інтересах оборони, держава може бути зацікавлена саме в його знищенні; в умовах епідемії або епізоотії одна категорія майна може сприяти їх відверненню (скажімо, реквізують ліки у власника і поширяють їх для лікування пацієнтів), інша ж категорія - майно, що сприяє зараженню або поширенню хвороби, - безумовно, вилучається для знищення. Саме у випадку з набуттям права державної власності через механізм реквізиції демонструється соціальна функція державної власності і призначення її, в першу чергу, для забезпечення безпеки своїх громадян.

Правильність означеної позиції підтверджує і норма п. 6 ст. 353 ЦК України, що вказує: «Якщо після припинення надзвичайної обставини

реквізоване майно збереглося, особа, якій воно належало, має право вимагати його повернення у судовому порядку» [3]. Як бачимо із редакції вказаної норми, йдеться не про викуп майна первинним власником, а саме повернення. Зрозуміло, що за умови останнього, власник повинен відшкодувати державі суму компенсації, яку він отримав при реквізиції. Спори щодо суми такого повернення також розглядаються в судовому порядку. Та механізм «повернення» значно спрощує процедури наступного переходу права власності і виводить поза межі застосування різного роду «конкурсних» процедур, що має фундаментальне, на нашу думку, значення.

Отже, реквізиція є механізмом втрати права приватної чи колективної власності, за якої право власності в обов'язковому порядку переходить до держави. Метою отримання права державної власності є виключно забезпечення суспільних інтересів, а саме: відвернення аварій, епідемій, епізоотій, в умовах воєнного чи надзвичайного стану. В переважній більшості випадків майно, що перейшло у власність держави знищується, а те, яке залишається, має можливість бути повернутим попереднім власником за умови завершення особливого стану. Тобто економічного ефекту реквізоване майно фактично не здійснює.

Момент набуття права державної власності пов'язується із прийняттям відповідного адміністративного акту, що є, на нашу думку, не зовсім вдалим. Ми цей момент пропонуємо пов'язувати із безпосереднім переданням майна, що супроводжуватиметься актом передачі. Вказане дозволить не порушувати балансу приватного та публічного інтересу й краще визначити вартість реквізованого майна. Ми цілком підтримуємо позицію тих учених, які наполягають на необхідності прийняття окремого закону про реквізицію, в якому чітко буде прописано всі основоположні моменти такої процедури, що значно мінімізуватиме ризики порушення прав усіх учасників таких відносин.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст. 141
2. Дроздов О. Посібник за статтею 1 Протоколу 1 до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Електронний ресурс. Режим доступу - <https://unba.org.ua/publications/4513-posibnik-za-statteyu-1-protokolu-1-do-konvencii-pro-zahist-prav-lyudini-ta-osnovopolozhnih-svobod.html>
3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2003, №№ 40-44, ст.356
4. Закон України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності» від 17 листопада 2009 року № 1559-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2010, № 1, ст.2.
5. Іванов А.М. Історично-правовий аналіз підстав припинення права власності в Україні.
<http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/5864/1/Ivanov.pdf>
6. Клименко О. Правова природа та розвиток інституту реквізиції в праві України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2012. № 91 (18). С. 56-59.
7. Scordino v. Italy (№ 1), 36813/97; 29.3.2006. Електронний ресурс. Режим доступу - <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-72925>
8. Цивільне право України: Підручник: У 2-х кн. / О.В. Дзера (кер. авт. кол.), Д.В. Боброва, А.С. Довгерт та ін.; За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. - 2-е вид., допов. і перероб. - К.: Юрінком Інтер, 2005. - Кн. 1. - 736 с.